

УДК 323.1(477)

В. Пасічник

ЗМІСТ ТА ДУХОВНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Розглянуто підходи щодо трактування національної ідеї. Запропоновано методологічний підхід дослідження національної ідеї на основі аналізу її складових понять: “нація” та “ідея”. Проаналізовано і визначено зміст поняття “національна ідея”. З’ясовано духовний вимір української національної ідеї.

Ключові слова: національна ідея, нація, ідея, українська національна ідея.

Національна ідея – складне і багатогранне поняття. Особливо це стосується української національної ідеї. Як справедливо зазначає О. Забужко, рідко який видатний український мислитель не торкався проблеми національної ідеї, проте вона й досі не набула чіткої понятійної форми як певної теоретико-методологічної системи [1]. На сьогодні існують різні підходи щодо трактування змісту національної ідеї. Перед політичною та науковою елітою країни стоїть завдання виробити синтетичний підхід щодо дослідження національної ідеї, щоб сформувати життєздатний цивілізаційний проект України, основою чого була б українська національна ідея.

Серед сучасних дослідників національної ідеї можна виділити А. Колодій, О. Забужко, Ю. Римаренка, О. Гриніва, А. Фартушного, Б. Кухту, В. Ліпкана, М. Лісового, Г. Касянова, В. Мартинюка, Р. Кіся, М. Степико та інших. Узагальнюючи українські публікації, О. Гринів виокремив кілька підходів до трактування української національної ідеї [2]. Найбільш упереджений з політично-кон’юнктурних міркувань загалом заперечує українську національну ідею. Прихильники цього підходу стверджують, що процеси державотворення мають здійснюватися на основі мультинаціональної ідеї. Національна ідея відповідала потребам минулої історичної епохи, а в епоху глобалізації, міжнародної інтеграції та постіндустріального суспільства вона втратила актуальність. Цей підхід не враховує потреби формування української нації, відкидає українську національну ідею як основу консолідації суспільства.

Прихильники іншого підходу вважають, що національну ідею неможливо осмислити за допомогою науково-теоретичних понять. Тут національну ідею розглядають як щось всеосяжне та всеохопне, радше із сфери трансцендентного, ніж природного та соціального, а тому розум неспроможний адекватно висловити її суть та зміст. Цей підхід не дає визначити зміст української національної ідеї, а тому вона не може бути застосована в державотворенні та модернізації українського суспільства.

Наступний підхід доволіно трактує національну ідею, ототожнює її з національним ідеалом або національною ідеологією чи доктриною, тому національна ідея постає поряд із суперечливими, а інколи взаємозаперечними поняттями, які, вважає В. Лісовий, “у різний спосіб (залежно від розуміння того, хто їх застосовує) можуть об’єднати в собі цілий набір понять” [3].

Значні можливості для теоретичного аналізу національної ідеї дає синтетичний підхід, який запропонувала О. Забужко: “Синтетичний погляд на свою

національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий в соціальному часі й (соціалізованому) просторі континуум і водночас як на суб'єкта всезагального історичного процесу ми називаємо, в дусі традиційної філософсько-класичної термінології, національною ідеєю” [4]. Проте серед прихильників цього підходу немає повної єдності в трактуванні національної ідеї. А. Фартушний зазначає, що їх визначення хоча й різні, водночас узгоджені в принципових питаннях [5].

Отже, на сьогодні відсутня загальноприйнята методологічна модель, яка б узагальнювала та інтегрувала теоретичні напрацювання українських учених стосовно національної ідеї. Це позбавляє Україну теоретико-методологічних основ державотворення та національної безпеки. Ідеологічна невизначеність, відсутність ціннісних орієнтацій в суспільстві та усвідомленої мети і завдань суспільного розвитку, автономізація й конфлікт інтересів еліти та народу, домінування партикулярних інтересів над загальнонаціональними, внутрішні та зовнішні виклики для національної безпеки – все це вимагає чіткого визначення теоретико-методологічних засад ідеології державотворення та національної безпеки, основою якої стала б об'єднувальна національна ідея.

Щоб з'ясувати зміст національної ідеї, подолати спекуляції на цю тематику, де кожен політик чи дослідник на власний розсуд може її довільно трактувати, відповідно до своїх особистих чи корпоративних інтересів та суб'єктивних уподобань, необхідно насамперед проаналізувати складники цього поняття – “нація” та “ідея”, і лише на цій основі можна сформулювати належне розуміння поняття “національна ідея”. Неоднозначне трактування національної ідеї частково детерміноване саме різною інтерпретацією складників цього поняття – нації та ідеї.

Отже, мета статті полягає у визначенні змісту національної ідеї шляхом аналізу складових цього поняття – “нації” та “ідеї”, з'ясувавши передусім її духовний вимір.

Поняття “національна ідея” пов'язане з формуванням нації та етносу і, відповідно, з поняттям “нація”, яке упродовж історичного розвитку наповнювалось різним змістом. Термін “нація” походить від латинського слова “natio”, що означає рід, плем'я [6]. Слово “natio” утворене від кореня латинського дієслова “nassi” – народитися [7]. У стародавньому Римі цей термін вживали спочатку на означення “варварського” населення, яке, на відміну від римського народу жило родоплемінним ладом і займало значно нижчий соціальний статус (чужинці), однак, із поширенням римського громадянства поняття “нація”, почало ототожнюватись із місцем народження і проживання та означало спільноту людей, об'єднану місцем походження чи споріднених кровно [8].

У період Середньовіччя слово “нація” використовували в європейських університетах для виокремлення студентських спільнот за географічним і мовним принципом як групи взаємодопомоги і спільності інтересів, а також для виокремлення представників інтелектуальної, теологічної, церковної й політичної еліти певних територій, які брали участь у католицьких соборах [9]. В останньому значенні нацією називали передусім представників територіальної аристократії, яких об'єднувала спільність групових інтересів та високий соціальний статус.

Етатизація поняття “нація” відбувається у контексті консолідації політичної еліти за територіальною, мовною і культурною ознакою. Поступово цей термін використовують для означення населення країни у значенні “підданство”, “громадянство”, “державна” [10]. Буржуазні й буржуазно-демократичні революції призвели до ліквідації феодалізму, станового поділу суспільства й абсолютних

монархій та до формування національних держав. Слово “нація” тепер починають уживати в значенні колективного суб’єкта влади, що володіє повнотою державного суверенітету й охоплює все населення країни. Розуміння нації як політико-територіальної спільноти було характерне для США, Франції та Англії.

У Німеччині в час пізнього Середньовіччя не склалась єдина централізована держава, хоча в німців зберігалось почуття спільності, успадковане з часів “Священної Римської Імперії Німецької Нації”. Тому німці, тлумачачи слово “нація”, наголошували не на політичних складниках, а на таких характеристиках, як культура, мова, традиції, що було передумовою та обґрунтуванням об’єднання німецьких земель у єдину державу [11]. Трагування нації як етнокультурної спільноти запозичили від німців слов’янські народи. У XVIII – першій половині XIX ст. у слов’ян (за винятком Росії) не було своєї державності, їхня політична та економічна еліта була слабкою або взагалі денаціоналізувалась, у деяких народів була відсутня територіальна єдність (українців, поляків). Тому в слов’янських народів поняття “нація” часто ототожнювали з поняттям етнос як культурно-психологічною та природно-біологічною спільнотою (родиною, сім’єю), воно слугувало обґрунтуванням для утворення власних національних держав.

Отже, в поняття “нація” різні народи вкладають відмінний зміст залежно від типу націогенези цих народів. Для пояснення цього феномену виникли політична, психологічна, культурологічна, історико-економічна, етнічна теорії нації, за якими основою націогенези відповідно є політичний, психологічний, культурологічний, історико-економічний чи етнічний фактори [12].

Аналіз поняття “національна ідея” також вимагає з’ясування змісту поняття “ідея”. У теорії пізнання ідея (з грецької *idea* – буквально: “те, що видно”, образ) є філософським терміном, що означає “зміст”, “значення”, “сутність” [13]. Отже, ідея є найвищою формою пізнання, яка охоплює сутність предмета, явища, події чи процесу, що дає змогу інтегрувати різні, часто зовнішньо суперечливі факти в струнку теоретичну систему. Тобто ідея є осмисленою формою сприйняття явищ об’єктивного світу, яка на основі теоретичного принципу узагальнює знання про різні факти й складники окремого явища, пояснює його сутність і відображає стійкі й необхідні зв’язки між цими фактами й складниками [14]. У практичній площині ідея означає певний ідеальний образ-задум, який суб’єкт має намір реалізувати за допомогою практичних дій.

Залежно від розуміння поняття “ідея”, Б. Кухта виокремлює два підходи до вивчення національної ідеї, яку розглядає як “певну самостійно існуючу форму, творчий початок всілякої діяльності” і як “відображення, правильне або неправильне, об’єктивного світу, форма розвитку дійсності” [15]. Діалектичний матеріалізм, на якому ґрунтувалась радянська наука, відкидав перше твердження про ідею, оскільки історію людського духу він розглядав спрощено, як переможну боротьба матеріалізму з ідеалізмом. Подальший розвиток науки виявив односторонність матеріалізму. Як зазначає О. Яковлев, “в основі світу лежить не матерія, а інформація. Елементарна частина, атом, молекула, нація, суспільство, людина, країна, світ, Всесвіт – це передусім інформаційні системи. Матерія лише наповнює їх, служить для розвитку, саморозвитку, самовдосконалення, переходу інформації з одного виду в інший і т.п.” [16]. Тобто розвиток науки реабілітує підхід, який розглядає ідею як самостійну форму об’єктивної дійсності, а не лише як форму її відображення.

У такому сенсі твердження В. Соловйова, що “ідея нації не є те, що вона думає про себе, але те, що Бог думає про неї у вічності”, дає підстави розглядати національну ідею як інформацію (Слово) Бога про націю [17]. Ця ідея постає як єдина, неподільна і цілісна думка (Слово – інформація) Творця, яка спрямовує предмет (націю) у розвиток із внутрішнього (своїєї сутності, інформації) у зовнішнє (матеріальний світ) згідно з певною необхідністю й заданістю відповідно до цієї інформації, надаючи нації “певної внутрішньої єдності, життя й душі” [18]. Такий підхід, на нашу думку, формує найбільш цілісний, синтетичний погляд на національну спільноту як неперервне утворення і нерозчленовану єдність “і живих, і мертвих, і ненароджених” (за Т. Шевченком), тобто як духовну цілісність з власною “ідейною” програмою в історії, що розгортається в певному “соціалізованому” просторі [19]. Це багато в чому надає національній ідеї сакрального значення, що передбачає її існування ніби поза історичним часом і відносить до вічності, що зумовлено безпосереднім зв'язком цієї ідеї з трансцендентним (хоча і не обмежується ним).

Однак нація (як і людина) здатна, незалежно від Творця, творити інформацію, яка може розвивати її сутність (Слово – інформацію Бога) або спотворювати. За умов зведення національної ідеї лише до культурно-психологічного чи соціально-політичного феномену, при ігноруванні глибинного духовного змісту, не лише звужується зміст поняття “національна ідея”, а й спотворюється її суть.

Національна ідея не обмежується суто науковими знаннями, які розглядають буття людини здебільшого в природному та суспільному вимірах, а містить також філософські, релігійні знання, елементи міфології. Цей аспект національної ідеї відображено у визначенні В. Маринюка: “Національна ідея (як і платонівський ейдос) виступає креативно-енергійною основою, своєрідним суперпроектом, духовною матрицею розвитку певної нації, сконцентрованою в надматеріальному, метаісторичному рівні. Виступаючи системою духовних координат, вона задає історичні й надісторичні орієнтації її регіональної та загальноцивілізаційної місії” [20]. А Р. Кісь розглядає реалізацію національної ідеї як процес, що спрямовує народ до Богобуття [21].

На підставі методу ідеалізації, Богобуття може бути визначене як вихідний і кінцевий ідеальний (досконалий) стан буття, у якому панують добро, любов і абсолютна гармонія, де оптимально збалансовані й узгоджені характер, різні аспекти, співвідношення і взаємовідносини суб'єктів життя. Богобуття є вищим рівнем буття, ознакою якого є повнота й радість існування, максимально повно розкритий потенціал життя. Поняття “Богобуття” ґрунтується на християнському розумінні Бога, оскільки саме християнство стало національною релігією українського народу. У цьому дослідженні поняття “Богобуття” використовується для розширення змісту поняття “національна ідея”, яке містить раціональні та ірраціональні уявлення про світ. Сьогодні наука переглядає ставлення до таких ірраціональних форм суспільної свідомості, як релігія та національна міфологія. В. Денисенко ірраціональним називає знання, “що ще не ввійшло у сферу рефлексії або залишається теоретично неусвідомленою стороною пізнання, ... як фактор, що перманентно актуалізується в системі знання; яке розвивається, але не тільки як знання та протознання, а й як таке, що є іншим щодо його осягнення, сформованості” [22]. Тому наука має вивчати також ірраціональні аспекти національної ідеї, якщо вони впливають на суть предмета її досліджень.

Ігнорування ірраціональних аспектів національної ідеї, зведення її змісту суто до природного, соціального чи політичного вимірів можуть завдати теоретичної і особливо практичної шкоди українському народові, оскільки “апеляція лише до істини (знань про матеріальний світ. – В. П.) в намаганні мобілізувати маси може парадоксально обернутись їх моральним роззброєнням і віддаленням від бажаної мети” [23]. І це зрозуміло, оскільки національний ідеал українського народу має багато в чому релігійний спрямування. Провідним напрямом української філософії став не раціоналізм, а “філософія серця”. Ігнорування метаісторичного спрямування національної ідеї практично унеможливує викриття та спростування спекулятивних месіанських теорій про особливу рятівну місію Росії стосовно інших народів, зокрема України [24].

Починаючи від часів Київської Русі, в українській політичній думці виникають релігійно-міфологічні уявлення про український народ як християнську спільноту. У процесі свого розвитку, у Новий час, їх дещо змінюють раціональні концептуально-аналітичні моделі. На сьогодні унаслідок кризи сцієнтизму відбувається звернення до релігійно-міфологічних форм свідомості та їх раціоналізація за допомогою науки. Звідси випливає потреба в синтетичному підході дослідження національної ідеї з урахуванням її ірраціональних аспектів. Оптимальним, справді науковим підходом має бути не відкидання міфу та релігії (оскільки це засадничі компоненти українського світогляду, які існують об’єктивно), не містифікація національної ідеї, а раціоналізація міфу та релігійних знань, і на цій основі залучення їх до національної ідеї.

Досліджуючи проблеми взаємодії раціонального та ірраціонального у світовій політичній думці, В. Денисенко робить висновок: “Це швидше лінія їх взаємодії та – це не одноактна парабола неухильного прогресування одного та заперечення іншого, а лінія синусоїди (в якій накладаються одна на іншу параболи), що відображає домінації раціонального та ірраціонального в бутті людини, їх змінність та складну взаємодетермінованість” [25]. А тому широкий спектр політичних теорій раціонального та ірраціонального спрямування представляють собою “єдиний відображувальний ряд природно-соціальної дійсності, що репрезентований з різних вихідних позицій” [26].

Інтерес політичної науки до національного міфу та релігійних уявлень як складника національної ідеї зумовлений тим, що незважаючи на своє ірраціональне спрямування, міф реально впливає на всю життєдіяльність національного організму. Міф передує раціональним знанням, задає певну культурно-психологічну матрицю. Наприклад, релігійно-національний міф – легенда з “Повісті времєних літ” про благословення апостолом Андрієм київських гір (тобто української землі) – задає ідеалізований образ українського “національного Я (Ми)” як християнського народу, обраного Богом (провидінням) для здійснення особливого духовного покликання в світі. А далі, через традиції, обряди, ритуали, культу, звичаї, ідеї, предмети матеріальної культури, перекази про славні (і трагічні) історичні події та розповіді про героїчні постаті народу, “святі” національні місця й національні вартості створювалась певна духовна (культурно-психологічна) матриця, яка задавала режим і ритм національної життєдіяльності та зразки поведінки, які наслідували наступні покоління, хоч кожне покоління може по-своєму відтворювати національний міф, залежно від історичних обставин. Ця національна міфологема “постійно відтворюється в життєдіяльності того чи іншого народу або конструюється заново з виокремленням його існування з чужих суспільно-політичних практик” [27].

М. Степико дає таку характеристику етнонаціональній міфологемі: “Будучи ідеальним утворенням, міфологема має матеріальну силу, бо реально впливає на життя людей, визначає їхні цінності та вчинки. Виступаючи для етносу вічним феноменом, національна міфологема є не лише бажаним, але й дійсним, тим, що супроводить людину все її життя, входить у світ етнічного підсвідомого. Звідси випливає її можливість розуміти пов’язання з константами національної культури або архетипами, які можна розуміти як певну світоглядну основу, на якій базується культуротворчість представників етносу” [28]. Український національно-релігійний міф про Україну-Русь як християнську духовну спільність людей розвинуто в українській ідейно-літературній та суспільно-політичній думці. Найповніше цей міф розкрито у творчості митрополита Іларіона (у княжі часи) та Т. Шевченка (у нові часи).

Отже, трактування національної ідеї як “самостійної форми і творчого початку” має право на існування. Але сприймає і реалізує Слово (інформацію) обмежена у своєму розвитку й історичними умовами людська спільнота і окрема людина як член цієї спільноти. Тому традиційний для української науки підхід, який передбачає розгляд національної ідеї як форми відображення дійсності, також є прийнятним. Ці два підходи можна гармонійно поєднати, щоб подолати різнотлумачення поняття “національна ідея” і сформувати цілісне уявлення про неї.

Висновки

Національна ідея є осмисленою формою сприйняття глибинної сутності та буття свого народу, яка узагальнює знання про різні факти, сфери й складники життя етнополітичної спільноти, пояснює її сутність і відображає стійкі й необхідні зв’язки між цими фактами, сферами й складниками буття нації. У практичній площині національна ідея – це певний ідеальний образ-задум (проект), який нація має намір реалізувати щодо себе за допомогою практичних дій. Зміст національної ідеї можна з’ясувати за допомогою дослідження його складових понять “нація” та “ідея”. У поняття “нація” різні народи вкладають відмінний зміст, залежно від типу націогенези цих народів, на формування якої різним чином впливають етнічний, політичний, психологічний, культурологічний чи історико-економічний фактори. Національну ідею можна також розглядати як єдину, неподільну і цілісну думку (Слово – інформація) Творця про окремий народ, яка спрямовує націю у розвиток із внутрішнього (своїєї сутності, інформації) у зовнішнє (матеріальний світ) згідно з певною необхідністю й заданістю відповідно до цієї інформації. Національна ідея не обмежується суто науковими знаннями, які розглядають буття людини переважно в природному та суспільному вимірах, а містить також філософські, релігійні знання, елементи міфології. А реалізацію національної ідеї можна розглядати як процес, що спрямовує народ до Богобуття.

Література

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст [Текст] / О. Забужко. — К. : Наук. думка, 1992. — С. 11.
2. Гринів О. Українська національна ідея як засіб національного самоусвідомлення / О. Гринів // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку [Текст]. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Вип. 1. — С. 6.

3. Лісовий В. Перший в Україні системний виклад теорії нації і націоналізму / В. Лісовий // Вступне слово до книги: Касьянов Г. В. Теорія нації та націоналізму [Текст]. — К. : Либідь, 1999. — С. 5.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст... — С. 8.
5. Фартушний А. Національна ідея як динамічна система духовних вартостей / А. Фартушний // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку [Текст]. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. — Вип. 1. — С. 13.
6. Касьянов Г. В. Теорія нації та націоналізму [Текст] / Г. В. Касьянов. — К. : Либідь, 1999. — С. 31.
7. Основи етнодержавознавства [Текст] / за ред. Ю. І. Римаренка. — К. : Либідь, 1997. — С. 130.
8. Касьянов Г. В. Теорія нації та націоналізму... — С. 31.
9. Там само. — С. 32, 33.
10. Там само. — С. 35.
11. Там само. — С. 36.
12. Основи етнодержавознавства... — С. 131—141.
13. Філософський словарь [Текст] / под. ред. И. Т. Флорова. — М. : Изд-во полит. литературы, 1991. — С. 153.
14. Там же. — С. 153.
15. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки [Текст] / Б. Л. Кухта. — К. : Генеза, 1994. — С. 348.
16. Яковлев А. Предисловіе. Обвал. Послесловіе [Текст] / А. Яковлев. — М. : Новости, 1992. — С. 54.
17. Соловьев В. Русская идея [Текст] / В. Соловьев ; сост. М. А. Маслин. — М. : Республика, 1992. — С. 187.
18. Юркевич П. Вибране [Текст] / П. Юркевич. — К. : Абрис, 1993. — С. 6.
19. Політологія [Текст] / за ред. О. Семківа. — Львів : Світ, 1994. — С. 243.
20. Маринюк В. Національна ідея як онтологічний та гносеологічний феномен / В'ю Маринюк // Українська національна ідея: реалії та перспектива розвитку [Текст]. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Вип. 1. — С. 61.
21. Кісь Р. Аспекти національної ідеї [Текст] / Р. Кісь. — К. : Українська видавнича спілка, 1997. — С. 25.
22. Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії [Текст] / В. Денисенко. — Львів : [б. в.], 1997. — С. 74.
23. Леся Українка і національна ідея [Текст]. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. — С. 17.
24. Маринюк В. Національна ідея як онтологічний та гносеологічний феномен... — С. 61.
25. Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії... — С. 23.
26. Там само. — С. 23.
27. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) [Текст] / М. Т. Степико. — К. : Знання, 1998. — С. 45.
28. Там само. — С. 46, 47.

V. Pasichnyk

THE ESSENCE AND SPIRITUAL DIMENSION OF NATIONAL IDEA

The approaches to interpretation of national idea are considered. Methodological approach to research of national idea is suggested on the basis of its component concepts analysis: “nation” and “idea”. The essence of concept of “national idea” is analyzed. The spiritual dimension of the Ukrainian national idea is clarified.

Key words: national idea, nation, idea, Ukrainian national idea.